

COMMISSIE DER MONUMENTEN EN STADSGEZICHTEN VAN GENT

Beleids te Gent. Leuzingewacht. einde 19^e eeuw

De haak Derycke, eng. blz. 58 "Leuzingewacht"
SCMS/3154

De Gentse beluiken: een beloken geschiedenis in beeld

Hilde Langerlaert

Beluiken vindt men terug in tal van Belgische en Europese steden, maar Gent springt eruit omwille van het bijzonder grote aantal beluiken en de zeer vroege beluikenbouw. De speculatieve arbeidershuisvesting drukte in de negentiende en twintigste eeuw een sterke stempel op de stad. Vanaf de jaren 1970 benadrukten historici, industrieel archeologen en heemkundigen het belang van onderzoek en behoud van de beluiken. Deze bijdrage schetst de belangrijkste evoluties met betrekking tot de bouw, sanering en renovatie van de Gentse beluiken. Daarnaast biedt dit artikel ook enkele methodologische handvaten. Welke meerwaarde bieden documentaire fotoreeksen als historische bron? Wat kunnen erfgoedzorgers van vandaag doen om de materiële en immateriële sporen van sociale huisvesting te documenteren, onderzoeken en bewaren voor de toekomst?

Vuile goten

In 1843–1844 onderzochten de artsen J. Mareska en J. Heyman de leef- en werkomstandigheden van de Gentse katoenarbeiders.¹ Hun sombere analyse luidde: “Onze studie over den Gentschen werkman bracht ons in die vuile goten, nieuwerwetsche vinding, die men aanduidt onder den naam van beluiken of stegen en het bestaan te kennen geven eener tweede stad in de lucht; eenerzijds lucht, ruimte en een voorraad gezondheid; aan den anderen kant alles wat het leven vergiftigt en verkort, eene ophooping van huizen en gezinnen, de duisternis, de wakte, de verpesting.” Na een grondig onderzoek kwamen de dokters hevig verontwaardigd tot het besluit dat vooral het gebrek aan goede voeding en gezonde huisvesting, naast de lange werktijden en het onregelmatige leven, de gezondheid van de arbeiders ondermijnden.

1 J. Mareska en J. Heyman, *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton, à Gand* (Gent 1845).

De industrialisering ging in Gent gepaard met een enorme bevolkingsstijging. In 1800 telde Gent 55.161 inwoners, in 1843 was dit bijna verdubbeld tot 102.977 Gentenaren en in 1880 gaf de volkstelling al 133.431 inwoners aan. Er ontstonden overbevolkte, onhygiënische arbeidersbuurten waarin elk beschikbaar stukje grond werd ingepalmd. Net als in de achttiende eeuw was het vooral de kleine burgerij – middenstanders en kooplieden-ondernemers – die op binnenerven beluikhuizen en huurkazernes in minderwaardige materialen optrokken en vervolgens aan woekerprijzen verhuurden. Met deze speculatieve arbeidershuisvesting maakte men de onbenutte koeren en tuinen financieel rendabel en ontsnapte men aan alle gemeentelijke bouwcontrole, want enkel gevelplannen langs de openbare weg moesten ter goedkeuring worden voorgelegd.² Verspreid over de hele binnenstad werden doorheen de negentiende eeuw beluiken opgetrokken, een wirwar van steegjes met kleine, vochtige eengevelhuisjes en zonder verharding, watervoorziening en riolering. In 1880 telde Gent 697 beluiken met in totaal 7404 beluikhuizen. Dit kwam erop neer dat één huis op vier in een beluik stond en dat één Gentenaar op vijf in een citeetje woonde.

2 L. Joos, *Volkshuisvesting in Gent* (Gent 1984), p. 29.

Er ontstonden overbevolkte, onhygiënische arbeidersbuurten waarin elk beschikbaar stukje grond werd ingepalmd

Medische commissies

De hygiënische wantoestanden in de beluiken bezorgden de burgerij en de overheid alsmaar meer kopzorgen. Cholera-epidemieën teisterden België tussen 1832 en 1866 met de regelmaat van de klok. Daarnaast waren er vanaf 1847 steeds meer gevallen van tyfus en ook uitbraken van pokken. In 1818 waren de 'Provinciale Commissies van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht' in het leven geroepen om te waken over de algemene hygiënische toestanden in een gemeente. De bevoegdheden van deze medische commissies werden in 1848 uitgebreid tot het toezicht op de hygiëne van bedrijven en woningen, dus ook op de beluiken. Het hogervermelde verslag van de Gentse Société de Médecine de Gand, opgetekend door Mareska en Heyman, bond de kat aan de bel. De Belgische regering en minister Rogier porden de lokale overheden aan om actie te ondernemen op het vlak van arbeidershuisvesting. Het Gentse stadsbestuur had tot dan toe nagelaten een reglement of wet over de bouw en de toestand van de beluiken uit te vaardigen, uit schrik de eigenaars voor het hoofd te stoten en aan hun absolute eigendomsrecht te raken. Tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw werd van officiële zijde bijgevolg niets ondernomen om de excessen van de speculatie tegen te gaan en de uiterst miserabele toestand van de beluiken enigszins te verbeteren. Daar kwam verandering in wanneer in 1849 op vraag van de hogere overheid het 'Comité de Salubrité publique' werd opgericht. De nieuwe instantie maakte snel werk van een 'reglement over de beluiken en stegen' dat op 3 augustus 1850 door de Gentse gemeenteraad werd goedgekeurd. Het lijvige reglement van 43 artikels stipuleerde vaste regels voor nieuw te bouwen beluiken en moest ook een efficiënte controle toelaten om de bestaande beluiken te

verbeteren of in het voorkomende geval te laten afbreken. Bij een algemeen onderzoek naar de toestand van de 619 beluiken bleek dat meer dan de helft niet aan de eisen van het reglement voldeed. Acht beluiken werden gesloopt of onbewoonbaar verklaard, 104 eigenaars kwamen voor het gerecht en daarvan werden er 12 veroordeeld, 4 vrijgesproken en 15 buiten vervolging gesteld. Uit de verslagen van de commissie blijkt dat men het reglement niet al te rigide wenste toe te passen. De belangrijkste motivatie hierbij was dat men kleine eigenaars niet in armoede wilde storten en dat de sluiting van een relatief groot aantal beluiken de toestand van de inwoners alleen maar kon verergeren.³

De gedroomde Cité ouvrière

Als gevolg van de gezondheidsrapporten en onderzoeken namen enkele private organisaties en comités het lot van de arbeiders en de groeiende huisvestingsproblematiek ter harte. In 1848 werd één van de vroegste voorbeelden van modelvolkshuisvesting opgetrokken aan het Gentse Sint-Pietersplein en de Blandijnberg. Het 'De Vreesebeluik' of 'Cité ouvrière' telde 86 arbeiderswoningen die ruimer en comfortabeler waren dan het naastgelegen, beruchte Bataviabeluik.

3 W. Steensels, 'De tussenkomst van de overheid in de arbeidershuisvesting: Gent, 1850-1904', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 8 (1977) 453-462.

Het De Vreesebeluik of Cité Ouvrière had een monumentale toegangsgebouw op het Sint Pietersplein. Het complex werd halverwege de jaren 1930 gesloopt voor de uitbreiding van de nieuwe universiteitsbibliotheek. Foto, 1936. Collectie Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.FOT.002113/01.

De concentratie van arbeidershuisvesting in de negentiende-eeuwse gordel is goed afleesbaar op dit plan, in 1911 uitgebracht door het Gentse Beschermingscomité voor werkmanswoningen. Collectie Archief Gent, IC_PK_2005_251.

Ook professor geneeskunde en hoofdchirurg van het Burgerlijk Hospitaal De Bijloke Adolphe Burggraeve engageerde zich om de sociale kwestie te bestuderen en zo mogelijk op te lossen. In zijn opvatting moesten de ongezonde wijken gesaneerd worden om plaats te maken voor nieuwe en gezonde 'cités ouvrières modèles'. Hij wees het beluik af als woonvorm en wilde verspreid over de stad en dicht bij de bestaande fabrieken tien arbeiderswoongemeenschappen of 'familistères' oprichten. In deze nieuwe arbeiderswijken zou er plaats zijn voor publieke baden, sanitaire installaties en waterpompen. Elk huis moest volgens Burggraeve een eigen kleine tuin hebben. De nadruk lag op sociale controle: de arbeider moest gedisciplineerd en gemoraliseerd worden. Geïnspireerd door internationale tendensen en opvattingen ontwierp Burggraeve tussen 1852 en 1880 vier verschillende plannen voor zijn gedroomde 'Cité Ouvrière'. Geen enkel ontwerp kon op de goedkeuring van het conservatieve stadsbestuur rekenen. Ook zijn voorstel om een huisvestingsmaatschappij op te richten kreeg geen gevolg. De hoge burgerij en het stadsbestuur waren van mening dat het niet de taak was van een openbaar bestuur om private bouwinitiatieven concurrentie aan te doen.

De eerste saneringsgolven

Vanaf 1860 onderging de stad een ware metamorfose. Het industrialiseringsproces voltrok zich voorheen volledig binnen de zestiende-eeuwse stadsomwallingen. In 1860 werden de octrooirechten afgeschaft, een belasting op het invoeren van goederen en voeding in de stad. De dichtbebouwde en overbevolkte stad kreeg ademruimte. Stadspoorten, bareelhuisjes en wallen werden afgebroken en maakten plaats voor brede lanen. Samen met de afschaffing van de octrooirechten startte ook de sanering van de binnenstad. De onteigeningswetten van 1858 en 1867 werkten de laatste hinderpalen voor de onteigening en sloop weg. Ongezonde arbeidersbuurten en beluikhuisjes in de binnenstad werden één na één gesloopt. Zo gingen in 1860 200 huisjes in de Nieuwburgbuurt tegen de vlakte, in 1861 volgde het Sint-Pieterskwartier en in 1873 de Zwaluwberg. Het beruchte Bataviabeluik met 450 huisjes, omgeven door de huidige Sint-Hubertusstraat, de Rozier en de Jozef Plateaustraat, moest in 1881 plaats ruimen voor de uitbreiding van de universiteitsgebouwen.

Het Zollikofer-De Vigneplan vormde in 1888 het kroonstuk van de ingrijpende stadstransformatie. Het grote stadsproject werd meer gestuurd door vastgoedmakelaars dan door een geplande urbanisatie. De hele Neder-scheldewijk werd drastisch gesaneerd om plaats te maken voor brede lanen, fraaie burgerhuizen en winkelpaleizen. Voor de beluikenbewoners die op straat kwamen te staan werd geen alternatieve huisvesting voorzien.⁴ De urbanisatiegolf in de stadsrand werd volledig overgelaten aan het privé-initiatief. Grootgrondbezitters en fabrikanten stonden in voor de aanleg van nieuwe straten en verkavelingen op de onbebouwde percelen buiten de vroegere stadswallen. Een eerste typevoorbeeld van privaatininitiatief is het verkavelingsplan voor de Rabotwijk in 1867. De Gentse textielondernemers de Hemptinne, De Rudder, de Linière Gantoise, gebroeders De Smet en de Banque de Gand ontwierpen een volledige arbeiderswijk met een nieuw stratentracé. De stadsuitbreiding zette zich na 1875 in sneltempo door. Ten westen, noorden en oosten van Gent ontstond een lappendeken van nieuwe fabrieken, transportwegen en arbeidersbuurten. Anders dan de beluikhuisjes die in de binnenstad opgetrokken werden in de eerste helft van de negentiende eeuw, waren de woningen en straten in de nieuw opgerichte arbeiderswijken doorgaans ruimer. In de volksmond staan

4 F. Vancraeynest, 'De burgerij saneerde, de arbeider migreerde. Gent 1880-1888: het Zollikofer-De Vigneplan kritisch bekeken', Brood en Rozen, 18 (Gent 2013), 71-77.

ze gekend als de 'rode cité's, verwijzend naar de rode bakstenen van de huisjes.

Huisvestingspolitiek met mondjesmaat

Tot diep in de negentiende eeuw was het huisvestingsthema voor de Belgische overheid geen primaire bekommernis en werden er op nationaal niveau geen structurele maatregelen genomen om de woonomstandigheden van de arbeiders te verbeteren.⁵ Na de grote sociale opstanden van 1886 ontstonden de eerste sociale wetten met ook in 1889 de wet op arbeidershuisvesting. Die moest arbeiders de mogelijkheid bieden om een eigen huis te verwerven en stelde ook de oprichting van 'comités de patronage des habitations ouvrières' voorop. Vanuit socialistische hoek kwam de kritiek dat het geen zoden aan de dijk bracht om de arbeiders eigenaar te maken, maar wel hen behoorlijke huizen ter beschikking te stellen aan zo laag mogelijke huurprijzen. Het verslag dat Pieter de Bruyne in 1899 aan het Gentse stadsbestuur voorlegde lag in diezelfde lijn. Niet alleen de penibele woonsituatie in de beluiken werd aangeklaagd, maar ook de nefaste gevolgen van de saneringsgolven. In de arbeiderswoningen in de stadsrand waren de hygiënische toestanden nauwelijks beter en lag de huur te hoog in verhouding tot het loon van de arbeidersgezinnen. Het onderzoek dat het Beschermingscomité in 1904 uitbracht, zette die situatie nog eens extra in de verf. Het aantal bezochte beluiken in heel de stad bedroeg 670 met 7789 woningen. Volgens hun analyse was het aantal goede beluiken tussen 1899 en 1904 gedaald van 61% naar 54%.⁶ De socialistische gemeenteraadsleden, die sinds eind 1895 voor het eerst in het stadsbestuur zetelden, voerden de druk op. Na ettelijke discussies ging het stadsbestuur in 1904 over tot de oprichting van de 'Gentsche maatschappij der werkerswoningen'.

De ideale werkmanswoning

In 1905 begon de maatschappij met de bouw van twintig eengezinswoningen in de Wilgenstraat. De focus kwam te liggen op het ontwikkelen van de ideale arbeiderswoning. Stadsarchitect Van Rysselberge kwam voor dit project op de proppen met een ontwerp van een typewoning. De woning voldeed aan alle zedelijke en hygiënische eisen die de Hoge Gezondheidsraad in 1852 vooropgesteld had. De opbouw was zeer klassiek: een inkomportaal, twee kamers en een aanbouw op het gelijkvloers, drie kamers op de bovenverdieping en een kleine zolder. Met meergezinswoningen begon de maatschappij pas te experimenteren in 1908 in de Zebrastraat en in 1912 in de Violierstraat.

Wanneer Gent in 1913 het decor vormde voor de Wereldtentoonstelling, werd hemel en aarde bewogen om de realisaties op het vlak van arbeidershuisvesting in de kijker te zetten. Het thema van de arbeidershuisvesting was al opgedoken op eerdere wereldtentoonstellingen en congressen in Luik en Brussel. Met plannen, tekeningen, foto's, aquarellen, kaarten, rapporten en maquettes toonden de exposanten welke progressie ze hadden gerealiseerd sinds de huisvestingswet van 1889. Buitenlandse voorbeelden werden druk besproken en geëvalueerd. Uit een krantenartikel in Vooruit blijkt dat de Belgische koning en koningin bij hun bezoek aan de Gentse Wereldtentoonstelling werden meegetroond naar de Muide om aldaar 'eenige der poortjes en beluiken en ook het inwendige van talrijke krotten te gaan bezichtigen'.⁷

5 C. Van Praet, *Liberale hommes-orchestres en de sociale kwestie in de negentiende eeuw: tussen lokaal en internationaal* (Gent 2015) 85.

6 I. De Rycke, *De beluiken binnen de Stad Gent: verslag over het onderzoek gedaan ten jare 1904* (Sint Amandsberg 1904) 135.

7 Amsab-ISG, Vooruit: socialistisch dagblad, 156, 7 juni 1913, 3.

Typevoorbeelden van een slechte, verbeterbare en goede arbeiderswoning, voorgesteld door het Gentse Beschermingscomité voor werkmanswoningen in 1911. Collectie Archief Gent, IC_PK_2005_251.

Bouwen voor het volk

Na de Eerste Wereldoorlog losten het stadsbestuur en de sociale huisvestingsmaatschappijen de woningnood met mondjesmaat op. De Gentse maatschappij richtte 294 woningen op aan de Brugse Poort, een tuinwijk van 241 woningen in de huidige Sint-Bernadettestraat en ook een tuinwijk aan de Zwijnaardsesteenweg. Het stadsbestuur stelde noodwoningen van het Koning Albertfonds ter beschikking. Enkele van de grootste complexen bevonden zich langs de Ferrerlaan en de Afrikalaan. In de jaren 1920 zagen nog enkele bouwmaatschappijen het levenslicht, in 1923 de socialistische bouwmaatschappij 'De Goede werkmanswoning' en in 1928 de 'Volkshaard'. Tussen 1929 en 1931 verrees aan de Tankstraat, Wolterslaan en Scheldelaan het sociale huisvestingsproject Scheldeoord met 426 woongelegenheden. Met de vijf tot zes verdiepingen was dit project van architect Paul De Taeye en aannemer Serck de eerste aanzet tot hoogbouw in Gent.

Steegbeluik in de Reinaertstraat, ook gekend als de Vossenkoer, met enkele onbewoonbaar verklaarde huizen. Foto WIARUG, 1975. Collectie Industriemuseum, F10049-426.

Voor veel beluikbewoners waren de sociale woningen – zowel huur als aankoop – te duur. In de periode van 1934 tot 1941 moest een speciaal opgerichte stadsdienst de beluiken, noodwoningen, woongemeenschappen en woonwagenkolonies in de stad opsporen, tellen en beschrijven. De dossiers van de beluiken bevatten ook plannen en vormen een waardevolle bron om de ligging en de toenmalige toestand van de verschillende beluiken te onderzoeken.⁸ De dossiers leren ons dat veel beluiken in een erbarmelijke staat verkeerden. Zo tekende stadsarchitect Hebbelinck bij de krotverklaring over de woning in de Tinnenpotstraat nr. 35: krot van d'ergste soort: alles wat men aan kwestig huis kan zien is schunnigheid, rotheid, schurftheid en andere soortgelijke hoedanigheden. Alles is hier meer dan versleten en de rotheid viert hier hoogtij. Het stadsbestuur vatte in de jaren 1930 'de 'strijd tegen de krotten' aan.⁹ De jaren 1935 en 1936 vormden daarin het hoogtepunt met respectievelijk 121 en 160 onbewoonbaar verklaarde krotten. In 1941 volgde een tweede kort hoogtepunt, als poging om het aantal krotten

8 A. De Porre, 'Nieuw materiaal over de beluiken in het Gentse Stadsarchief', *Archieflink*, 9 (Gent 2009) 4–6.

9 E. Claeys, *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent* (Gent 1948) 22.

alsnog sterk te doen dalen. Ondanks deze inspanningen daalde het aantal beluiken in de stad niet spectaculair. Net voor de oorlog ontdekte het stadsbestuur enkele voorheen 'onzichtbare' beluiken waardoor het aantal terug licht steeg. Deze stijging werd tijdens de Tweede Wereldoorlog niet weggewerkt, gezien het in oorlogstijd niet prioritair was woningen te sluiten. Ondanks de gevoerde maatregelen woonden in 1946 meer dan 17.000 Gentenaars in een beluik, een piek sinds vele jaren.

Slopen en verkrotten

De Wet De Taeye (1948) stimuleerde na de Tweede Wereldoorlog het eigenwoningbezit. In navolging van het anti-stedenbeleid van de Christelijke Volkspartij bouwden of kochten veel gezinnen een woning in de stadsrand of het platteland. Ook de lage grondprijzen buiten de stedelijke centra en de snelle stijging van het autogebruik speelden een rol. De suburbanisatie werd tenslotte in de hand gewerkt door grote infrastructuurwerken buiten het stadscentrum, de E3 (nu E17), E5 (nu E40) en de ringweg rond de stad. De verdere verkrotting en verpaupering van de binnenstad was het resultaat. In het rapport 'De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag en het woningprobleem te Gent' gaf het stadsbestuur een overzicht van de woningproblematiek en stelde het enkele beleidskeuzes voor de toekomst voorop. Met de Wet op de Krotopruiming van 1953 werd een wettelijk kader ontwikkeld voor steden en gemeenten die krotten en krottenwijken op hun grondgebied wilden verwijderen. In 1956–1957 sloopte het stadsbestuur bijvoorbeeld de hele wijk van de Groene Briel. Een fotoreeks in de collectie van het Industriemuseum documenteert de afbraak van de beluikhuisjes en arbeiderswoningen. Na de sanering bouwde de Gentse maatschappij op de vrijgekomen ruimte appartementsblokken. De Gentse sociale huisvesting werd sinds het Interbellum beïnvloed door de modernistische ideeën van de CIAM-groep (Congrès International d'Architecture Moderne).¹⁰

Vanaf de late jaren 1950 en zeker in de jaren 1960 brak een periode van intense bouwactiviteit aan. Op enkele jaren tijd werd er duchtig gebouwd aan verschillende projecten, zowel op de private als de sociale woningmarkt. De trend van hoogbouw zette zich door en drukte een stempel op de Gentse skyline. Intussen verliep de krotopruiming niet volgens het vooropgestelde plan. Door de hoge bouwkosten en de lage huishuren lieten vele eigenaars hun beluiken of arbeiderswoningen bewust verkrotten. Onbewoonbaarheidsverklaringen werden met opzet uitgelokt, met de bedoeling de vrijkomende grond op termijn aan te wenden voor de oprichting van garages of opslagplaatsen, hetgeen meer geld in het laatje bracht. Hierdoor raakten hele wijken in een nog meer vervallen toestand. De bouwvallige negentiende-eeuwse beluikwoningen kwamen vanaf de jaren 1960 in het vizier om onderdak te bieden aan de Noord-Afrikaanse en Turkse arbeidsmigranten. Zolang het huizenbestand ontoereikend was en de prijzen op zowel de sociale als de private huurmarkt te hoog lagen voor kwetsbare gezinnen, bleven de beluiken dienst doen. De beluikwoningen gaven onderdak aan studenten, kunstenaars, de oude generatie arbeiders die er al van oudsher woonde en in toenemende mate aan arbeidsmigranten. In haar boek over de Turkse arbeidsmigratie naar Gent omschrijft Tina De Gendt de beluiken als 'een aflossing van de wacht door achtereenvolgende generaties armen'.¹¹

10 B. Vanlerberghe, *Volkshuisvesting en krotopruiming in Gent na de Tweede Wereldoorlog. Van krottencomplex naar hoogbouwappartementen aan de Groene Briel*, (Gent 2014).

11 T. De Gendt, *Turkije aan de Leie* (Tielt 2014).

De Koer Portugal in de Kettingstraat 8–58 op 11 augustus 1973. De huizen dateren van voor 1828. Decennia nadat de Portugese arbeiders, tewerkgesteld bij constructiebedrijf Le Phoenix, deze cité zijn naam verleenden, kwamen in de jaren 1970 vooral Turkse gezinnen de cit huisjes bewonen. Foto Roger Moreau. Collectie DSMG.

Onderzoek beluiken en renovatieplan

Tegen het einde van de jaren 1960 kwam steeds meer reactie op de mogelijke aantasting van de oude stadswijken en op het slopen en wederopbouwen van stadsdelen volgens moderne plannen met een minimum aan inbreng van de bewoners. Uit de hoek van de monumentenzorg, plaatselijke protestgroepen en sociale instanties pleitte men voor de herwaardering van het stedelijke weefsel. Volgens sommigen, vooral uit de monumentenzorg, moest het historische erfgoed zoveel mogelijk bewaard blijven. Voor de bewoners van de wijk was het eerder belangrijk dat aan woningverbetering werd gedaan en de discriminatie op de woonmarkt stopte.

De crisis van de jaren 1970 gaf de expansieve bouwactiviteit een flinke deuk en er gingen steeds meer stemmen op voor renovatie van de bestaande beluik- en arbeiderswoningen. In dat veranderende klimaat gaf het stadsbestuur aan de Universiteit Gent de opdracht om een beluikenstudie op te maken. De WIARUG (Werkgroep Industriële Archeologie Rijksuniversiteit Gent) onder leiding van prof. dr. Herman Balthazar legde zich toen al enkele jaren toe op het thema van de beluiken en hun socio-economische context. Op basis van veldwerk door een multidisciplinair team van historici, industrieel-archeologen en architecten werden de verschillende beluiken geinventariseerd, gefotografeerd en beschreven. Voor 234 beluiken werd een dossier opgemaakt, goed voor zo'n 3000 beluikwoningen waarvan 26,3 procent onbewoond was. Volgens de studie was 54 procent van de beluikwoningen aan herstel of renovatie toe, 9 procent bevond zich in een zeer slechte fysische toestand en 37 procent in goede staat. Het rapport dat

in 1978 gepubliceerd werd moest handvaten bieden voor het renovatiebeleid van de stad. Het vijfjarenplan voor renovatie stelde de renovatie van 300 beluikhuizen voorop, maar tegen 1985 was de renovatie van slechts 100 woningen een feit. Vooral door een gebrek aan middelen behaalde men niet de vooropgestelde doelen of liepen de projecten veel vertraging op.

Beluikenstudie anno 2021

Tussen 1980 en vandaag liep het aantal beluiken terug van 200 naar 120. De voorbije decennia verdwenen verschillende Gentse beluiken onder de sloophamer om plaats te maken voor nieuwe wooncomplexen, kantoren of groenruimte. In opdracht van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie van de Stad Gent voert Origin Architecture & Engineering in 2021 een nieuwe studie uit. Een inventarisatie, analyse en toekomstvisie moet de Stad Gent houvast bieden voor de erfgoedzorg van de 120 resterende beluiken. Het beleid wordt immers geconfronteerd met de vraag hoe hedendaags comfort en strenge klimaateisen kunnen worden verzoend met de erfgoedwaarden van de beluiken. De beluiken in Gent maken deel uit van het historische patrimonium en van het huidige stedelijke weefsel. Een aantal van deze beluiken werden de afgelopen decennia opgenomen op de Inventaris van het bouwkundige erfgoed, andere zijn beschermd als

Het beleid wordt immers
geconfronteerd met de vraag
hoe hedendaags comfort en
strenge klimaateisen kunnen
worden verzoend met de
erfgoedwaarden van de beluiken

monument of als stadsgezicht. De meeste beluiken werden gebouwd tussen 1775 en 1925 en voldoen niet aan de huidige kwaliteitseisen inzake wooncomfort. Bovendien zijn ze grotendeels geëvolueerd van eigendom van grootgrondbezitters naar particuliere eigendom. Jonge gezinnen kopen een beluikwoning om op een betaalbare manier te kunnen wonen binnen de stadskern. Momenteel is er geen algemene toekomstvisie voor de beluiken en worden de vragen voor verbouwing of sloop steeds ad hoc behandeld. De studie moet daarop een antwoord bieden. Het team van Origin Architecture & Engineering en POLO Labs inventariseert momenteel alle beluiken, wat zal uitmonden in een actueel en dekkend overzicht met per beluik allerlei basisgegevens, foto- en planmateriaal. In een tweede fase volgt de analyse van de erfgoedwaarden en erfgoedkarakteristieken en wordt die gekaderd binnen een regionaal en internationaal perspectief. Vervolgens worden de verschillende beluiken onderworpen aan een beoordelingsmatrix waarbij voor uiteenlopende criteria (coherentie van de architectuur, stedenbouwkundige typologie, sociale aspecten,...) een waardeoordeel wordt gegeven. Ten slotte zullen er enkele toekomstscenario's met mogelijke oplossingen voorgesteld worden. Die moeten het stadbestuur bijstaan om de hedendaagse problematieken en vragen voor de variëteit aan beluiken (met elk hun eigendomsstructuur, erfgoedwaarde, typologie) het hoofd te bieden.

Foto's als onmisbare bron

Foto's veroveren in groeiende mate een plek als volwaardige historische bron. Over de methodologie en bronnenkritiek van iconografisch materiaal is de laatste jaren al veel inkt gevloeid. Tal van geschiedkundigen zijn het er over eens dat foto's essentiële informatie leveren die enkel via deze bron onderzocht kan worden. Voor het onderzoek naar huisvesting en woningbouw gaat dat principe zeker ook op. Net als andere bronnen zoals bouwplannen, overheidsdocumenten of interviews moeten foto's als historische bron kritisch benaderd worden. Foto's uit de publieke sfeer kunnen doorgaans onderverdeeld worden in vier subdisciplines¹². De eerste vorm is sociale fotografie en omvat in brede zin alle foto's die genomen zijn uit een zekere sociale bewogenheid. Onder deze noemer vallen documentaire fotografie, reportage- en oorlogsfotografie, sociale- en arbeidersfotografie en een bepaald type reisfotografie. Om een foto een documentaire waarde toe te bedelen moet ze een zekere boodschap brengen die haar onderscheidt van een alledaags portret of een straatscène. De documentaire fotografie ontstaat zowel op initiatief van de fotograaf zelf als in opdracht, waarbij de dagelijkse realiteit als uitgangspunt wordt genomen. Reportagefotografie verschilt voornamelijk van de documentaire fotografie in haar aanpak van bepaalde onderwerpen. De reportagefotograaf is beter bekend onder de naam persfotograaf. Arbeiders- en sociale fotografie heeft de arbeider en zijn milieu als onderwerp, met als doel de slechte situatie van de arbeider kenbaar te maken. Een tweede subdiscipline omvat de publieke foto's die een commercieel karakter hebben zoals fotografie in de reclame en publiciteit. Vervolgens zijn er foto's die naar een zuiver kunstzinnig gehalte streven. Foto's binnen deze typologie hebben een esthetische functie. Binnen cultuurfilosofische kringen en de kunstwetenschappen woedt tot op vandaag het debat of fotografie nu al dan niet kan beschouwd worden als kunstvorm, en wat de verhouding tussen de foto en de realiteit is. Een vierde en laatste subdiscipline zijn de zuiver wetenschappelijke, technische of informatieve foto's. Elk van deze types fotografie levert de historicus belangrijk en interessant bronnenmateriaal voor onderzoek. Voor de lectuur en analyse kunnen verschillende methodes aangewend worden, zoals de iconografie en de semiotiek of tekenleer. Elk van die benaderingen heeft voor- en nadelen. In zijn boek komt Burke tot de conclusie dat het moeilijk is om foto's op een systematische wijze te analyseren. Er bestaat met andere woorden geen sluitende methode voor historici.¹³ Als onderzoeker dient men het ontstaan, de inhoud en sociale functie van foto's of fotoreeksen telkens opnieuw grondig te bevragen.¹⁴

Beluiken in beeld

In wat volgt zoom ik in op enkele fotoreeksen die voor het historisch onderzoek naar beluiken interessant zijn. In Archief Gent worden de foto's van de Stedelijke Commissie van Monumenten en Stadsgezichten (SCMS, periode 1823–1999) bewaard. Deze commissie vervulde een pioniersrol op het vlak van de erfgoedzorg in het negentiende-eeuwse Gent. In totaal lieten ze een fonds van zo'n 7500 foto's na met opnames van het bouwkundig erfgoed in de stad.¹⁵ Heel waardevol is het handgeschreven commentaar dat vaak op, rond of op de achterzijde van de foto-afdrukken staat en bijkomende informatie geeft over het afgebeelde onderwerp en de locatie. Op basis van verslagboeken en boekhoudkundige documenten kan de fotoreeks beter gecontextualiseerd worden (bijvoorbeeld voor identificatie fotografen, datering,...). De SCMS-foto's van het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw zijn onder meer van de hand van beroepsfotografen als Charles D'Hoy en zijn zoon Constant

12 H. Verhaeghe, *Film en foto als bronnen voor geschiedschrijving. Beeldvorming van Oostende aan de hand van de cineast Henri Storck en de fotograaf Maurice Antony in de periode 1928-1939* (Gent, 2003) 149.

13 P. Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, (New York 2001) 223 p.

14 H. Ollivier, *Met licht geschreven. Foto's uit een eeuw dagelijks leven* (Gent 1994) 16.

15 W. De Vuyst, 'A la recherche d'une ville disparue. De fotoverzameling van de SCMS' in *Archieflink* 2 (2002) 1–2.

D'Hoy en ook Edmond Sacré. De fotodocumenten kunnen grotendeels als waarheidsgetrouw aanzien worden omdat stadslandschappen en straatbeelden nu eenmaal moeilijk te manipuleren zijn.¹⁶ De SCMS-foto's werden gedigitaliseerd en worden ontsloten via de beeldbank van de stad Gent.¹⁷ Ruim 100 foto's van de reeks hebben de Gentse beluiken als afgebeeld onderwerp.

Een volgende waardevolle reeks vormen de foto's die in het kader van het WIARUG-onderzoek zijn genomen. Bij het inventarisatieproject halverwege de jaren 1970 werden buitenzichten gemaakt van de 234 beluiken. De foto-afdrukken en negatieven worden bewaard in het Amsab-ISG en het Industriemuseum. Ze kunnen vlot gekoppeld worden aan het beluiken-onderzoek omdat bij de verschillende foto's telkens naar het dossiernummer, de wijk, de huisnummers en de fotofiche wordt verwezen. De fotofiches bevinden zich in de collectie van het Amsab-ISG. Het Industriemuseum heeft de voorbije jaren sterk ingezet op het registreren en digitaliseren van de 834 WIARUG foto's. Naast de foto's van het WIARUG-project bewaart het Industriemuseum verschillende fotoreportages die in de jaren 1970 en 1980 opgezet werden. Bedreigde fabrieken of beluiken werden op de gevoelige plaat gelegd door museummedewerkers van het jonge MIAT – de voorloper van het Industriemuseum- of door studenten in opdracht van het museum. Die reeksen vormen de basis van het uitgebreide fotoarchief van het Industriemuseum. In totaal telt de fotocollectie 1700 beelden met betrekking tot de Gentse beluiken. De fotoreeksen tonen voornamelijk de exterieurs van de beluikwoningen en de aangelegen koeren, steegjes of straten. Ook kleine relictten of bouwkundige elementen zoals de waterpomp, het sanitair of de vele Mariakapelletjes zijn op de foto's te zien. Bij het merendeel van de foto's zijn geen mensen of bewoners afgebeeld. De fotografen namen slechts sporadisch foto's van een interieur van een arbeiderswoning. In de jaren 1960 en 1970 won documentaire fotografie aan belang en gaf onder meer de opleiding Fotografie van de Gentse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten (KASK/Hogent) belangrijke impulsen aan de discipline. Zo vormde fotografe Lieve Colruyt, lange tijd journaliste bij De Morgen, samen met drie andere jonge afgestudeerden het groepje GeF (Geëngageerde Fotografen). Hun werk werd voornamelijk in studentenmilieus tentoongesteld en gepubliceerd. In 1981 bracht Hubert Eeckhout, leerling van voornamelijk fotograaf Walter De Mulder, zijn foto's van de Gentse beluiken uit in een tentoonstelling en fotoboekje.¹⁸

De uitgebreide fotocollectie van Roger Moreau is een derde reeks met een bijzondere waarde voor het onderzoek naar de Gentse beluiken. Als heemkundige maakte hij van het beluikenonderzoek zijn levenswerk. Vanaf de jaren 1970 en 1980 verkende en fotografeerde hij de verschillende Gentse beluiken. De boekjes met het overzicht van zijn foto's en bijkomende duiding over de context en de geografische situering, worden frequent door onderzoekers of geïnteresseerden geconsulteerd.¹⁹ Het uitgebreide fotoarchief van Roger Moreau kon tot op heden nog niet geïnventariseerd en gedigitaliseerd worden maar het wordt zorgvuldig bewaard door het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis dr. Maurits Gysseling vzw (DSMG).

In 2017 verwierf het Industriemuseum een nieuwe fotoreeks als schenking van Eric Jansen. Als fervente wandelaar en amateurfotograaf geraakte hij gefascineerd door de Gentse beluiken, poortjes en steegjes. In de museumbibliotheek kwam hij zijn vooronderzoek doen en op basis van literatuur en

16 H.Ollivier, *Met licht geschreven*, 24.

17 <https://www.beeldbank.stad.gent/> (12 oktober 2021).

18 H. Eeckhout en H. Balthazar, *Gentse beluiken* (Gent 1981).

19 R. Moreau, *Archiefbeelden Gent Deel V: Beluiken, poortjes en cités* (Gent, 2003) 128 en R. Moreau, *Archiefbeelden Gent Deel IV: Beluiken en cités verder verkend*. (Gent, 2005).

overzichtslijsten maakte hij een fotoreeks van de resterende Gentse beluiken. Eric Jansen fotografeerde de beluikwoningen en steegjes bewust zonder mensen omwille van de privacy. De 648 foto's vormen samen een nieuwe momentopname van het Gentse beluikenlandschap en zijn op die manier een waardevolle aanvulling voor de museumcollectie en onderzoek. De kwaliteit van de foto's is fototechnisch van een ander niveau dan foto's van een beroepsfotograaf, maar dat weegt niet op tegen de documentaire en informatieve waarde van de beelden.

De fotoreeksen weerspiegelen bepaalde evoluties in de tijd en door hun substantiële omvang leggen ze de complexiteit en de variaties binnen de beluikenbouw en wooncultuur bloot

De verschillende fotoreeksen documenteren en illustreren de beluiken in verschillende tijdperiodes. Doordat het om fotoreeksen gaat en niet om enkele fragmentarische foto's, roept het bij de onderzoeker diverse associaties op en worden er verbanden gelegd. De fotoreeksen weerspiegelen bepaalde evoluties in de tijd en door hun substantiële omvang leggen ze de complexiteit en de variaties binnen de beluikenbouw en wooncultuur bloot. Voor tal van onderzoeksonderwerpen kunnen de fotoreeksen van de beluiken een meerwaarde bieden. De fotoreeksen zijn niet alleen interessant in het kader van onderzoek naar de architecturale kenmerken en de gebruikte bouw- of renovatietechnieken. Ze werpen ook een licht op de microkosmos van huishoudens en arbeidersbuurten. De beelden verschaffen ons informatie over hoe mensen samenleven en de collectieve ruimte invullen of toe-eigenen. De inrichting van de binnenruimtes en aanwezigheid van huisraad, tuindecoratie of vervoersmiddelen leren ons iets bij over de materiële cultuur en het leven van alledag, en hoe die geëvolueerd zijn.²⁰ De kolenbakken en zinken wastobbes die het straatbeeld en de beluikgevels zo typeerden zijn bijna overal verdwenen. De auto's op de beelden van veertig jaar terug hebben vaak plaatsgemaakt voor bakfietsen en studentenfietsen. De vogelkooi voor de parkiet is vervangen door nestkastjes voor vogels uit de vrije natuur. Waar je op de foto's van de jaren 1970 vaak de te drogen was van de beluikbewoners ziet, zijn op de hedendaagse beelden de wasdraden bijna overal verdwenen. Hier en daar zie je nog sporen van de vroegere sanitaire installaties: de waterpomp en het hokje of afdakje waar de gezamenlijke wc's stonden. Ook om de evoluties in huishoudelijke afvalverwerking na te gaan vormen de fotoreeksen een boeiende bron. Tenslotte kunnen ook tendensen en variaties in het gemeenschappelijk ruimtegebruik onderzocht worden. Waar de steeg- of straatruimtes vroeger voornamelijk als open kook-, was- en/of plasruimtes fungeerden, worden ze vandaag op velerlei manieren gebruikt als ontspanningsruimtes.

20 J. Januarius, 'Foto's met autoriteit. Alledaagsheid in het leven van de Limburgse mijnwerkers in de jaren 50' in *Brood en Rozen* (2007) p. 5–2

Beluik in de Sint Salvatorstraat anno 1975 en 2016. Foto's resp. WIARUG en Eric Jansen. Collectie Industriemuseum, F10049-637 en F10318-264.

Beluik in de Spitaalpoortstraat in de Gentse Dampoortwijk. Foto WIARUG, 1975. Collectie Industriemuseum, F10049-564. Het vervallen beluik werd in 2012 opgekocht, gerenoveerd en opnieuw te koop aangeboden door een projectontwikkelaar. Foto Eric Jansen, 2016. Collectie Industriemuseum, F10318-334.

Hernieuwde aandacht voor de sporen van beluiken en sociale huisvesting

Glenn Lyppens is architect en ruimtelijk planner bij POLO Labs en werkt ook als academisch onderzoeker binnen de Onderzoeksgroep voor Stadsontwikkeling van de Universiteit Antwerpen. In het kader van zijn doctoraatsonderzoek over robuuste collectieve woonvormen werkte hij tussen 2015–2017 samen met masterstudenten aan een omvangrijk beluikenonderzoek, waaruit onder meer een Beluikenatlas voortkwam. De voorbije jaren publiceerde hij reeds enkele artikelen met betrekking tot de collectieve tussenruimte en de architectuur van hedendaagse collectieve woonvormen.²¹

Het thema van sociale huisvesting duikt vandaag om de haverklap in het maatschappelijk debat op. Op Gentse bodem waren er de afgelopen jaren ook enkele dossiers die de discussie onder het stadsbestuur, woonmaatschappijen, ruimtelijke planners en burgers deed oplaaien. Zo was er heel wat te doen rond de afbraak van de woontorens aan het Rabot. Het bouwen van de torens leek in de jaren 1970 de ideale oplossing om goedkope huisvesting aan te bieden aan veel gezinnen. In de loop van de jaren veranderden de stedenbouwkundige inzichten en de infrastructuur van de torens geraakte verouderd. In 2009 werd beslist om de drie torens met de grond gelijk te maken en te vervangen door 400 nieuwe appartementen van een beperkt aantal bouwlagen en nieuwe openbare functies. Theatermaker Simon Allemeersch ging in 2010 in één van een de appartementen wonen en ontwikkelde samen met de bewoners Rabot 4-358, een documentaire voorstelling, expo en boek. Ook de spraakmakende documentaire 'Rabot' van Christina Vandekerckhove opende veel ogen en kon internationaal op veel bijval rekenen. Intussen zijn de drie torens gesloopt en is het nieuwe bouwproject gerealiseerd. Het bellenbord van de laatste Rabottoren vond een nieuwe thuis in de collectie van het STAM.

Erfgoedzorg voor monumentale krotten

Wat brengt de case van de Gentse beluiken ons bij over het behoud en beheer van recentere voorbeelden van sociale woningbouw? Tot op vandaag hebben verloederde arbeiderswoningen, tuinwijken of woontorens vaak de perceptie van kankerplekken en verdwijnen ze onherroepelijk onder de sloophamer. Bovendien gaat het vaak om complexe beleidsdossiers waarbij ook uitdagingen met betrekking tot herhuisvesting, discriminatie op de woningmarkt en energievriendelijk en kwaliteitsvol wonen komen kijken. Net daarom is het blijvend belangrijk dat erfgoedorganisaties, onderzoekers en bij uitbreiding 'het brede publiek' aandacht blijven hebben voor wat men zou kunnen noemen 'de kneusjes van de monumentenzorg'. Net als burgerhuizen of winkelpanden maken de arbeiderswoningen deel uit van het DNA van de stad. De beluiken zijn bepalend voor het collectief bewustzijn en de identiteit van Gent, waar de industrie en de arbeidersbuurten de stad in belangrijke mate getekend hebben tot wat ze vandaag is.

Archieven, musea en erfgoedorganisaties hebben de taak om de materiële en immateriële sporen van arbeidershuisvesting te verzamelen, documenteren, bewaren en door te geven. Proactief en hedendaags verzamelen zijn daarin belangrijke sleutels. Dit kan bijvoorbeeld door middel van het afnemen van interviews en het opzetten van projecten documentaire fotografie. De voorbije jaren zet het Industriemuseum ook steeds intensiever in op de registratie en online ontsluiting van de collectie. Op die manier wordt de collectie ruimer gevaloriseerd en de kennisopbouw rond het thema

21 Zie bijvoorbeeld: <https://www.a-plus.be/nl/opinie/collectieve-tussenruimte-stedelijke-bouwsteen/> (12 oktober 2021).

gestimuleerd. De brede erfgoedgemeenschap krijgt relevante, makkelijk doorzoekbare bronnen onder ogen en nieuw onderzoek wordt aangewakkerd. De foto's van de Gentse beluiken zullen in de nabije toekomst integraal online ontsloten worden via de museumwebsite, CoGhent (Collectie van de Gentenaar) en Gent Gemapt, een participatief presentatieplatform dat uitgaat van de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent.²² Op tal van manieren kunnen onderzoekers en erfgoedorganisaties er mee voor zorgen dat de beloken verhalen en sporen van arbeidershuisvesting niet uit het zicht blijven van toekomstige generaties.

22 <https://www.ghentcdh.ugent.be/projects/gent-gemapt> (12 oktober 2021).

Biografie

Hilde Langeraert (*1982) studeerde in 2005 af als historica aan de Universiteit van Gent, met een scriptie over de industrialisering van het Oost-Vlaamse platteland. Sinds september 2013 is ze aan de slag in het Industriemuseum. Eerst nam ze de coördinatie van de tentoonstellingen en het onderzoek op zich. Sinds 2016 is ze de conservator van het museum. De voorbije jaren tekende ze met het team een vernieuwingsoperatie van het museum uit.
Contact: hilde.langer@aert@stad.gent